

De zorg voor het gezin

Prof. Dr E. W. Hofstee,

Hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen

Wie een ogenblik de moeite neemt, zich in te denken in het sociale, economische en culturele leven van het Nederlandse platteland, in het bijzonder dat op onze zandgronden, aan het eind van de negentiende eeuw (men leze bijvoorbeeld de door Edelman verzamelde artikelen van de Drentse boer-schrijver Harm Tiessing), moet tot de conclusie komen, dat dit platteland sindsdien een welhaast revolutionaire verandering heeft ondergaan. De enorme wijzigingen in de landbouwtechniek, die zich in het bijzonder op de zandgronden voltrokken, de omzetting van het bedrijf in deze gebieden van een grotendeels op zelfverzorging gericht bedrijf tot een bedrijf, producerend voor de wereldmarkt, de ontwikkeling van grote coöperaties voor de verwerking en afzet van producten en voor de aankoop van bedrijfsbenodigdheden, het verdwijnen van de isolering van het platteland als gevolg van de ontwikkeling van het moderne verkeerswezen, de steeds toenemende invloed van landbouwonderwijs en landbouwvoorlichting, dit alles heeft niet slechts het economisch aspect van het Nederlandse platteland ingrijpend veranderd, doch het plattellandsleven als geheel diepgaand beroerd. Een aanpassingscrisis, die sterke spanningen teweeg riep en deze nog steeds teweeg roept, was hiervan het gevolg. In deze spanningen deelt ook het plattellandsgezin. Ook al moge de moderne gezinscrisis in de eerste plaats een grote-stadsverschijnsel zijn, het plattellandsgezin kent zijn, grotendeels nog onopgeloste, problemen.

Bij deze, in de eigen sfeer gegroeide, problemen voegen zich na de oorlog vrij plotseling voor sommige delen van het platteland problemen, voortvloeiende uit de snelle industrialisatie, die ons land thans ondergaat. Ten dele worden hierdoor de moeilijkheden, die het plattellandsgezin reeds ondervindt, versterkt, ten dele worden nieuwe problemen geschapen. Het moet dan ook noodzakelijk worden geacht om in verband met het industrialisatievraagstuk bijzondere aandacht te schenken aan het plattellandsgezin, dat bij deze industrialisatie betrokken raakt.

Industrialisatie kan op verschillende wijzen op het platteland inwerken, afhankelijk enerzijds van de aard van de industrie en de wijze, waarop zij deze aan de plattellandsbevolking presenteert, anderzijds afhankelijk van de sociale aspecten van de plattellandsamenleving in een bepaald gebied. Wanneer een industrie van betekenis zich in het dorp zelf vestigt, zal het effect anders zijn dan wanneer een industrie van een nabijgelegen stad een deel van de bevolking van het dorp naar de fabriek trekt. In een gebied met grote landbouwbedrijven, waar de landarbeider de aangewezen figuur is om door de industrie te worden aangetrokken, zal industrialisatie tot andere gevolgen leiden dan in een gebied, waar het gezinsbedrijf overheerst en de arbeidskrachten aan het kleine-boerenmilieu zullen worden onttrokken. Nog anders zal het effect van de industrialisatie zijn, wanneer deze er toe leidt, dat fabrieksarbeiders, die in de nabijgelegen stad werken, zich als forensen vestigen in de plattellands-gemeenschap.

De beschikbare ruimte laat niet toe alle hiervoor genoemde mogelijkheden binnen het kader van dit artikel afzonderlijk onder ogen te zien en hun betekenis voor het plattellandsgezin aan te duiden. In de eerste plaats zal ik me beperken tot het effect van de industrialisatie op het kleine-boerengezin. Industrialisatie op het platteland heeft thans in hoofdzaak betrekking op onze zandgronden waar het gezinsbedrijf overheerst. Het is dus in de eerste plaats daar, dat zich de problemen voordoen. In de tweede plaats wil ik het vraagstuk van de vestiging van industriearbeiders in het dorp in de nabijheid van een industriestad buiten beschouwing laten, niet omdat het niet belangrijk is, doch omdat het geen speciaal probleem van deze tijd is. Het heeft zich, als gevolg van de uitbreiding van onze steden gedurende de laatste driekwart eeuw reeds voortdurend voorgedaan en zal zich ook in de naaste toekomst blijven voordoen.

Hoe werkt nu de industrialisatie op het gezin van de kleine boer op de zandgronden? Wanneer zich een industrie op een dorp ontwikkelt, of de industrie in een nabijgelegen stad trekt arbeidskrachten uit het agrarische milieu aan, dan zal dit er zelden of nooit toe leiden, dat het boerengezin

als geheel de landbouw verlaat en in de industrie overstapt. Al moge het in de buurt van de Hoogovens voorkomen, dat tuinders hun bedrijf vaarwel zeggen, om in deze industrie een beter inkomen te zoeken, de kleine boer is zozeer aan de grond en aan zijn bedrijf gehecht, dat hij er niet aan zal denken om het in de steek te laten. Meestal zien we dus, dat één of meer kinderen in de fabriek gaan werken, terwijl de ouders en de rest van de opgroeiende of volwassen kinderen zich met het landbouwbedrijf blijven bezig houden. Soms ook ziet men, dat terwille van de kinderbijslag de vader naar de fabriek trekt en de vrouw en de kinderen de zorg voor het bedrijf op zich nemen, doch dit kan men niet als een normaal verschijnsel beschouwen.

In zekere zin schept juist de gedeeltelijke overgang van het gezin naar de industrie de grootste problemen. Weliswaar is de schok minder groot, dan wanneer het gezin als geheel uit de agrarische naar de industriële sfeer zou overgaan, maar aan de andere kant schept een gedeeltelijke overgang een gespletenheid in het gezin, die tot allerlei moeilijkheden aanleiding kan geven en dit ook inderdaad doet. Er is tot nu toe in Nederland op dit gebied nog weinig onderzoek gedaan, en we weten dus niet in welke mate verschillende problemen zich voordoen en welke als de ernstigste zijn te beschouwen. Wanneer in het volgende enkele worden besproken, dan is dit meer om de aard van de problemen aan te duiden dan om hun ernst en omvang nauwkeurig te peilen.

Een moeilijk probleem schept onmiddellijk het door zoon of dochter op de fabriek verdiende geld. In het kleine boerenbedrijf is het regel, dat de medewerkende kinderen, ook al zijn zij volwassen, geen loon in de eigenlijke zin ontvangen. Zij krijgen kost, inwoning en kleding en als het nodig is zakgeld, maar zij doen geen aanspraken gelden op een vast bedrag als beloning voor de door hen verrichte arbeid. Maar wat moet er gebeuren met het geld, dat zoons of dochters op de fabriek verdienen? Moeten zij het zelf houden of moeten zij het aan de ouders afdragen? In vele gevallen zullen de kinderen bereid zijn het geld af te staan en zich tevreden te stellen met enig zakgeld, dat zij zo nu en dan van de ouders terugontvangen, maar niet steeds zal dat van harte gaan, vooral niet als ze in de nabij gelegen stad werken en merken, dat het daar onder de opgroeiende arbeidersjeugd vaak gebruikelijk is, dat de kinderen aan de ouders kostgeld betalen en voor de rest hun loon zelf houden. Een kind kostgeld te laten betalen is echter weer strijdig met de opvatting omtrent de normale verhoudingen in het gezin, zoals die onder de boeren leeft. In ieder geval liggen hier mogelijkheden voor wrijvingen en conflicten, vooral wanneer de kinderen ouder worden en zich zelfstandiger gaan voelen.

Een ander vraagstuk, doch met het voorgaande gedeeltelijk verbonden, is het probleem van de vrije tijd. Op de gezinsbedrijven in de zandgebieden pleegt men in het algemeen lang te werken; vooral des zomers is er van vrije tijd meestal weinig sprake. De kinderen, die op de fabriek werken, hebben echter winter en zomer een achturige werkdag. Zij komen dus thuis op het moment, dat de ouders en broers en zusters nog volop met hun dagtaak bezig zijn. Vaak zullen zij uit plichts- en solidariteitsgevoel geneigd zijn dan nog een handje mee te helpen in het boerenbedrijf, maar niet altijd zal dit het geval zijn, temeer daar hun arbeid door een hoog werktempo en een onvermijdelijke eentonigheid afmattender is dan het meer gevarieerde werk in het boerenbedrijf, dat vooral in het gezinsbedrijf telkens door kleine toevallige pauzen wordt onderbroken. In het algemeen zullen dus zij, die op een fabriek werken, meer vrije tijd wensen en ook meer vrije tijd hebben dan zij, die op het boerenbedrijf werken. Op zichzelf kan dit reeds leiden tot afgunst en tegenstelling, maar daarnaast doet zich voor de jonge fabrieksarbeider of het jonge fabrieksmeisje het probleem van de wijze van vrije-tijdsbesteding voor. Voor onze kleine boeren vormt de vrije-tijdsbesteding een weinig ontwikkeld deel van hun cultuur. Zoals gezegd hebben zij weinig vrije tijd en als zij eens vrij zijn, dan is, ook al door de aard van hun werk, rustig zitten voor hen de meest voor de hand liggende ontspanning. De jongeren mogen, vooral in de moderne tijd, daarnaast andere geneugten zoeken, het probleem van de vrije-tijdsbesteding is voor hen zeker anders dan voor de jonge fabrieksarbeider. Deze wil meer en deze wil iets anders in zijn vrije tijd. Dit accentueert opnieuw de gespletenheid in het gezin, in het bijzonder, wanneer de jongen of het meisje vormen van vrije-tijdsbesteding zoekt, die niet in het traditionele cultuurpatroon van de ouders passen. Bovendien betekent een uitgebreidere vrije-tijdsbesteding in het algemeen het uitgeven van meer geld voor dit doel. Hiermee doet zich opnieuw het probleem voor van de beschikking over het zelf verdiende geld.

Een technisch facet van de industriearbeid, dat het gezinsleven kan raken en de gespletenheid ook weer kan verscherpen, is de regeling van de werktijden. Vooral wanneer in ploegen wordt gewerkt, zullen het begin en het einde van de werktijd van de jonge fabrieksarbeider vaak op geheel andere uren vallen dan het begin en het einde van de werktijden op het boerenbedrijf. Dit kan er toe leiden, dat hij niet aan de maaltijden van het gezin kan deelnemen en ook daardoor losser van de gezinsgemeenschap zal komen te staan.

Een probleem van meer diepgaande aard, dat ook in de hiervoor genoemde conflictmogelijkheden zijn uitdrukking kan vinden, is de positie van de jonge arbeider of arbeidster ten opzichte van de gezagsverhoudingen in het ouderlijk gezin. Meer dan onder één andere maatschappelijke groep in ons volk, leven in de groep van de kleine boeren nog de patriarchale gezagsverhoudingen in het gezin. De gehele levenssfeer op het kleine bedrijf werkt er toe mee het vaderlijk gezag te steunen. De vader is niet slechts hoofd van het gezin, hij is ook hoofd van het bedrijf en als zodanig oefent hij, ook over de opgroeiende en volwassen kinderen, een voortdurend gezag uit. Bovendien is hij voor de zonen de leermeester voor hun toekomstig beroep. Weliswaar heeft zijn autoriteit als zodanig ingeboet door de ontwikkeling van het landbouwonderwijs en de landbouwvoorlichtingsdienst, maar nog steeds vindt hun beroepsvorming voor een belangrijk gedeelte in de praktijk, d.w.z. door de vader plaats. Bovendien is hij in maatschappelijk opzicht nog steeds in vele opzichten hun wegwijzer, ook al moet hij, wat dit betreft, met steeds meer andere maatschappelijke organen concurreren. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat de jonge fabrieksarbeider in wezen heel anders tegenover zijn vader komt te staan dan zijn broers, die in het bedrijf meewerken en slechts zolang hij de traditionele instelling, welke hij als kind heeft meegekregen, blijft vasthouden, zal hij het gezag van zijn vader op dezelfde wijze blijven aanvaarden als zijn broers en zusters. Dat echter verandering van opvattingen en daardoor conflicten kunnen optreden, ligt wel voor de hand.

Moeilijkheden kunnen mede als gevolg hiervan optreden bij de omgang met meisjes en bij de definitieve keuze van een huwelijkspartner. Bij deze keuze volgt men in de boerenwereld — bewust of onbewust — meestal zeer bepaalde regels, waarbij het wederzijdse bezit en de juist bij de huwelijkskeuze naar voren tredende minutieuze standonderscheiden, die de boerenwereld kent, een grote rol spelen. Gezien binnen het kader van de boerensamenleving ligt dit eigenlijk wel voor de hand. Voor de boer vormt bezit, met name grondbezit, de basis voor zijn toekomstig bestaan, en indien men bij het huwelijk dit bezit buiten beschouwing zou laten, zou men blijk geven van zorgeloosheid. Het rekening houden met stand bij een huwelijk is het kenmerk van alle min of meer gestabiliseerde samenlevingen.

Voor de jonge fabrieksarbeider ligt de zaak echter geheel anders. Voor hem is de basis van zijn toekomstig bestaan zijn werkkracht en zijn vakkennis. Het standsprobleem komt voor hem geheel anders te liggen, doordat hij, als gevolg van de overgang naar de fabriek, in feite uit de boerenstand treedt, althans daarvan geleidelijk wordt losgeweekt. Bij de huwelijkskeuze gelden dus voor hem geheel andere motieven en de mogelijkheid bestaat dus, dat hij met een meisje thuis komt, dat geen genade kan vinden in de ogen van zijn ouders.

Van het meisje, dat op de fabriek gaat werken, geldt uit de aard der zaak hetzelfde, hoewel men mag aannemen, dat zij zich in het algemeen langer en gemakkelijker in de traditionele verhoudingen zal blijven schikken dan de jongeman.

Zo kan men voortgaan met het opsommen van allerlei mogelijkheden voor spanningen en conflicten. Men kan b.v. wijzen op de mogelijkheid dat de jonge arbeider, door zijn omgang met collega's op de fabriek, een andere kijk op maatschappelijke verhoudingen, misschien in het algemeen andere levensopvattingen krijgt dan bij de boerenstand heersen en die aanleiding kunnen geven tot moeilijkheden in het gezin. Het is niet onwaarschijnlijk dat de zoon, die zijn toekomst in de fabriek vindt, met andere gevoelens tegenover het onverdeeld voortbestaan van het ouderlijk bedrijf staat dan zijn broers en zusters, die in de landbouw blijven en dit kan problemen scheppen, wanneer de erfenis van de ouders moet worden verdeeld.

Het voorgaande moge echter voldoende zijn om duidelijk te maken, dat industrialisatie onder omstandigheden, zoals hier werden aangenomen, tot allerlei tegenstellingen in het kleine-boerengezin kan leiden en daardoor het gezinsleven in sterke mate kan aantasten. Overgang van één of meer gezinsleden naar de industrie betekent het binnendringen van een volkomen nieuw cultuurpatroon, dat zich stelt tegenover het nog zo sterk door traditie beheerste boerenleven. Niet altijd behoeft dit tot tragische conflicten te leiden, doch de kans op de ontwikkeling van ongewenste verhoudingen is zo groot, dat het, vooral nu de industrialisatie een grote omvang aanneemt, niet verantwoord lijkt dit alles maar rustig zijn gang te laten gaan en aan te nemen dat de tijd eventuele wonden wel zal cureren.

Maar wat kan worden gedaan om deze problemen op te lossen of althans een oplossing te vergemakkelijken? Een passe-partout-antwoord op deze vraag bestaat zeker niet. De omstandigheden, zowel die, welke door de industrie worden meegebracht, als die, waaronder de betreffende plattelandssamenleving verkeert, lopen teveel uiteen. Wel kunnen m.i. de volgende algemene opmerkingen worden gemaakt.

In de eerste plaats zal men zich moeten realiseren dat de problemen, welke voortvloeien uit de industrialisatie van een plattelandsdorp, niet dienen te worden beschouwd en behandeld als een reeks van individuele „gevallen”, van persoonlijke en individuele gezinsproblemen. De aanpassing

van de plattelandsgemeenschap aan de nieuwe verhoudingen, welke door de industrialisatie ontstaan, is een probleem voor de gemeenschap als geheel. De opvattingen en denkbeelden, niet slechts van afzonderlijke individuen, maar die van de gehele samenleving, haar geestelijke en materiële levensvormen, zullen zich moeten wijzigen, om ruimte te geven aan het nieuwe cultuurelement, dat met de industrialisatie wordt binnengebracht, zonder dat daarbij het waardevolle en goede, dat de oorspronkelijke cultuur eigen was en dat met de nieuwe verhoudingen niet strijdig is, verloren gaat. Het aanpassingsproces zal vaak moeilijk en pijnlijk zijn, maar gelukt het niet, dan zullen het nieuwe en het oude als vijandige elementen tegenover elkaar komen te staan en dreigt een voortdurende reeks van conflicten.

In de tweede plaats dient men zich er van bewust te zijn, dat deze problemen zich voordoen onder normale mensen, d.w.z. onder mensen, die op zichzelf volkomen in staat zijn om individueel en in gezinsverband de verantwoordelijkheid voor eigen bestaan te dragen, doch alleen door uiterlijke omstandigheden plotseling in een aanpassingscrisis komen te staan. Moge men in het algemeen steeds meer tot de conclusie komen, dat het niet wenselijk is, dat sociaal werk de vorm aanneemt van het voorleggen — om niet te spreken van opleggen — van pasklare oplossingen aan de betrokkenen, hier geldt dit wel in bijzondere mate. De oplossing — de aanpassing aan de nieuwe omstandigheden — zal door de betrokkenen zelf, onder eigen verantwoordelijkheid, tot stand moeten worden gebracht.

Betekent dit, dat hier voor de sociaal-wetenschappelijk gevormden, die zich de verbetering van de maatschappelijke verhoudingen tot taak stellen, dan geen plaats is? Integendeel, er is hier voor hem of haar een zeer belangrijke, maar ook uiterst moeilijke taak. De weg, die moet worden gevolgd, lijkt mij, in grote lijnen, de volgende.

Hij of zij zal moeten beginnen met een grondige studie van de situatie, met een verkenning van de verhoudingen in de bestaande plattelandssamenleving, het karakter van de beïnvloeding hiervan, die van de industrialisatie uitgaat en van de conflicten of de mogelijke conflicten, welke zich voordoen. Is de situatie grondig verkend en geanalyseerd, dan dient deze in groepsbesprekingen openhartig en duidelijk aan de bevolking als geheel te worden voorgelegd. Niet slechts zij, die in de industrie werken en hun familieleden, doch zoveel mogelijk het gehele dorp dient in deze besprekingen te worden betrokken. Is eenmaal het probleem voor allen klaar en duidelijk, dan zal uit de onderlinge discussies van de dorpsgenoten zelf, door hen de problemen te laten wikken en wegen en van alle kanten te laten bekijken, uiteindelijk de oplossing moeten worden gevonden. Sociaal werk betekent in dit geval het probleem duidelijk stellen, de schok geven en zorgen, dat de betrokkenen als gemeenschap aan de oplossing blijven werken. Het eist ongetwijfeld veel tact en geduld om enerzijds de discussie op gang te brengen en op gang te houden en anderzijds te vermijden om eigen opvattingen omtrent een oplossing op de voorgrond te plaatsen. Het werk zal langdurig en dikwijls teleurstellend zijn. Het is echter mijn vaste overtuiging, dat slechts door de gezinsproblemen, welke voortvloeien uit de industrialisatie, te zien als problemen van de gemeenschap als geheel en te proberen ze ook als gemeenschapsproblemen door de gemeenschap te laten oplossen, van een juiste zorg voor het gezin in het kader van een sociale industrialisatiepolitiek sprake kan zijn.